

NEARTI DANGŪS

Šiomet išleista žymios mitologės ir tautosakininkės, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Sakytinės tautosakos skyriaus vyriausiosios mokslo darbuotojos, habilituotos daktarės Nijolės Laurinkienės knyga *Dangus baltų mitiniame pasaulėvaizdyje*¹. Tai ketvirtoji autorės baltų mitinio pasaulėvaizdžio tyrimų studija, dėsningas kryptingo ir nuoseklaus nueito kelio vaisius. Nuo bendrųjų kosmogoninių mitinės pasaulėkūros vaizdinių tyrimo² N. Laurinkienė perėjo prie dviejų pagrindinių kosmoso dalių – žemės, dangaus ir juos jungiančios oro erdvės. Tam skirtos trys jos monografijos: žemei – *Žemyna ir jos mitinis pasaulis* (2013), oro erdvei – *Senovės lietuvių dievas Perkūnas...* (1996) ir dabar dangui – *Dangus baltų mitiniame pasaulėvaizdyje*.

Iki šiol darbų, skirtų mitiniam dangui, nebuvo. Turėjome Jono Balio, Pranės Dundulienės, Algirdo Juliaus Greimo veikalus ir atskirus rašinius įvairiais klausimais, tarp jų – ir „dangiškais“. Šis darbas kaip reikiant palengvins būsimus dangaus tyrimus. Studijuojantiems lietuvių (baltų) mitologiją ir plačiau visuomenei ši knyga – tikras lobis. Tiesa, reti uolūs dangiškosios mitikos tyrėjai gali nusivilti, kad knygoje tik sutelkti ankstesni, vienu

kitur jau skelbti autorės straipsniai³. Tad šventą tuštumą, kuri žiojėjo ir tebežioji, toliau teks pildyti pasiraitytus rankoves atkakliems lietuvių mitologijos tyrinėtojams, jei tik tokių atsiras. Šiaip ar taip, kasdien vis globalėjančiame pasaulyje niekas tam netrukdo. Nė nepakilus nuo darbo stalo veriasi skaitmeninės bibliotekų archyvų bedugnės, kasdien į elektroninio pašto dėžutę įkrinta vis nauji, kad ir pačios siauriausios pažinimo srities darbai iš tolimiausių kraštų... Tik mokėk atsirinkti ir gebėk įsigilinti. Ir šiuose žinių krioklio sūkuriuose N. Laurinkienės sukalti laiptai į baltų mitinį dangų stovi, neleisdami susvyruoti ir nukristi.

Tačiau dangus – kietas riešutas. Istorinių šaltinių žinios be galo šykščios ir abstrakčios. N. Laurinkienė, kaip ir kiti šios srities tyrėjai, kliaujasi daugiausia XIX–XX a. lietuvių ir latvių tautosaka bei etnografija. Šią santykinai vėlyvą medžiagą padeda patvirtinti lyginamoji medžiaga (nuo senovės indų iki senovės islandų, karelių ir suomių), atskleidžianti gentines ir bendražmogiškas tiriamų reiškinių ypatybes.

Pirmame knygos skyriuje „Baltų senoji dangaus samprata“ mitinis dangaus vaizdinys aptariamas nagrinėjant paties žodžio „dangus“ etimologiją ir atitinkamas lietuvių ir latvių mįsles apie dangų. Primenama, kad tiek lietuvių „dangus“, tiek kai kurių kitų kalbų dangų įvardijantys žodžiai bei atitinkami vaizdiniai

1 Nijolė Laurinkienė. *Dangus baltų mitiniame pasaulėvaizdyje*: monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019. – 255 p.

2 N. Laurinkienė. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*, Vilnius: Vaga, 1990.

3 Žr. <http://tautosmenta.lt/nijole-laurinkiene/>

liudija jo kaip dangčio, dangalo sampratą. Prienama išvada, kad „dalis vakarų ir rytų baltų <...> manė, kad Kosmosas yra uždaras: abipus vertikaliai uždengtas dviejų plokštumų – Žemės ir Dangaus“ (p. 17). Toliau, pasiremiant lietuvių ir latvių posakiais, spėjama, kad baltams, kaip ir kai kurioms kitoms tautoms, galėjo būti žinomas kelių lygmenų (sferų) dangaus vaizdinys (p. 20–21). Trumpai aptariami akmeninio dangaus (p. 21–23), dangaus kaip ganyklos (p. 23–25), tarpininkų tarp Žemės ir Dangaus (p. 25–31) ir dangaus vartų (p. 31–34) vaizdiniai. Slaptingiausiems ir svarbiausiems su mitiniu dangumi susijusiems Dievo („Dangus kaip Dievas“, p. 18–19) ir dausų („Dangus – dausos“, p. 34–41) vaizdiniais nors ir skirti atskiri skyreliai, bet jiems to negana. Lieka daug neatsakytų klausimų, daug neaptartos su šia tema susijusios medžiagos, neįvertintų mokslinėje spaudoje skelbtų išvalgų ir hipotezių. Bet ir klausimas – neeilinis. Dėl to ir tenka pasitenkinti apibendrinamuoju teiginiu, esą „[k]ažkuriame dangaus lygmenyje yra dausos, pomirtinė vėlių, patekusių į dangų pro vartus, karalystė“, spėjant, kad ta „karalystė“ galėjusi būti „Perkūno dominija arba pats Mėnulis kaip dangaus kūnas“ (p. 230).

Specialiūs – dangui baltų mitinėje pasaulėžiūroje skirtos – studijos išvadose toks neapibrėžtumas nuvilia. Perskaitęs veikalą tikiesi jei ne gauti atsakymus į lig šiol neišaiškintus, nepakankamai ištirtus mitinio dangaus sąrangos klausimus, tai bent rasti svarstomu klausimu išsamesnės medžiagos ir jau skelbtais tyrimais paremtų apibendrinimų bei iškeltų hipotezių.

Jeigu dangus, viena vertus, suvokiama kaip dangtis, stogas, o antra vertus, kaip ganykla ir aukščiausiojo dangaus šviesos Dievo buveinė, į kurią patenkama pro dangaus vartus, tai būtina šią dvipras-

mybę pabrėžti ir aptarti. Ir ypač dėmesio reikalauja pati toji dieviškoji erdvė, kurioje, pasak tautosakos, gyvena Dievas ir į kurią pro dangaus vartus patenka dorų mirusiųjų vėlės, – dausos. Juo labiau kad yra į šiuos klausimus įvedanti dausoms, kaip Dievo valdomo pomirtinio pasaulio buveinei, skirta Gintaro Beresnevičiaus knyga *Dausos* (1990). Joje irgi nesiryžtama vienareikšmiškai pasakyti, kur yra „Dievo kontroliuojamo pomirtinio pasaulio išsidėstymo vieta“. Į savo paties klausimą: „Ar galima teigti, jog tai dangiškoji sfera?“, G. Beresnevičius atsako, jog pats „dangiškumas“ yra įvairiopa, bet pažymi, kad „jo centre glūdi Pasaulio kalno motyvas“⁴. Jis irgi spėjo, kad „Paukščių takas apskritai galėjo būti laikomas matomu Kosminio kalno šlaitu (arba bent jį atstoti)“⁵. Vėliau G. Beresnevičius patikslino, kad „[d]ausos esančios ant Pasaulio kalno viršūnės, jas su žemiškuoju pasauliu berods jungia Paukščių takas“⁶. Tuo ir apsiribota. Gaila, jog tarsi visuotinai žinoma dangaus kaip Pasaulio kalno mitologema taip ir liko plačiau neaptarta, neišplėtota. To nėra padaręs nei Norbertas Vėlius, nei Gintaras Beresnevičius, nei dabar Nijolė Laurinkienė. Ir to labai pritrūko.

N. Laurinkienė, pasiremmdama enciklopedija *Pasaulio tautų mitai*, vos užsiminė, kad kalva ar pakiluma yra dangaus reprezentantai, o kalnas – cituojama Nina Braginskaja⁷ – „pasižymi pasaulio lygmeniu, t. y. dangaus, antžeminės sferos ir požemio

4 Gintaras Beresnevičius. *Dausos: pomirtinio gyvenimo samprata senovės lietuvių pasaulėžiūroje*, Vilnius: Gimtinė / Taura, 1990, p. 161.

5 Ten pat, p. 137.

6 G. Beresnevičius. „Lietuvių religija ir mitologija“, in: *Mitologijos enciklopedija*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1999, p. 276.

7 Н. В. Брагинская. „Небо“, in: *Мифы народов мира: энциклопедия*, т. 2: К–Я, Москва: Советская энциклопедия, 1982, p. 207.

mediatoriaus funkcija. Jis yra simbolinis kelias į dangaus aukštybes ir jungtis su jomis“ (p. 26). Betgi cituotoji tyrinėtoja ties tuo nesustoja ir tęsia: „Pasaulio kalno vaizdinys yra susijęs su dangaus-kalno arba dangaus ant kalno vaizdiniu. Pasaulio kalnas arba remia savo viršūne dangų, arba jo viršūnė yra dangus, kaip dievų gyvenamoji vieta, <...> arba pats kalnas yra dangus <...>. Archajiškose evenkų pažiūrose dangus ir kalnas sutampa. Išplėtotose mitologijose dangaus kalnas tapatinamas su žemės kalnu kaip savo atvaizdu. Taigi, „daugiaviršūnis Olimpas“ yra dangaus skliauto paviršius, o žemiškasis Olimpas – jo atvaizdas.“⁸

Ką tai reiškia? Ogi tai, kad baltų ir slavų tautosakoje, ypač kalendorinėje, esama gausių kalno (ir su juo siejamų dvaro, sodo, paukščio, augalo ir kt.) kosmologinių vaizdinių, priskirtinų to paties Pasaulio kalno, arba dangaus, mitologemai. Jų, beje, aptartų dar pirmojoje N. Laurinkienės knygoje⁹, dabar labai pristigo įtikinamesnei dangaus Dievo erdvės rekonstrukcijai.

Dievo dvaras su visais jo priklausiniais yra ant dangaus kalno. O žemiškasis dvaras ant žemės kalno – jo atvaizdas. Kaip pažymi ta pati N. Braginskaja, ši mitinė logika galioja ir kitiems žmogaus rankų kūriniais: „mitologinio dangaus vaizdinys yra plačiai įkūnytas architektūroje, miestų statyboje, taikomajame mene, buitės rakanduose.“¹⁰ Tad ir jį rekonstruojant būtina remtis ne vien folklorine, bet ir atitinkama ikonografinė medžiaga, liaudies meno pavyzdžiais (verpstėmis, prieverpstėmis, mažąja architektūra ir kt.). Nors autorė knygos iliustracijoms pasitelkia šią medžiagą, bet, deja, jos neaptaria, palikdama vien leidinio apdailai, aiškiai nesusietai

.....

8 Ten pat.

9 N. Laurinkienė. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*, p. 40–97.

10 H. B. Брагинская. *Min veik.*, p. 208.

su nagrinėjimu. Pasakyti tik, kad pateiktieji tų dirbinių ornamentai „asocijuojasi su dangaus šviesuliais“, negana, ypač kai jau turime publikacijų, įdėmiai nagrinėjančių jų kosmologinę prasmę. Žinoma, atsiribojimą visuomet galima pateisinti specializacija – susitelkimu į tautosakos ir rašytinius šaltinius.

Apie tai, kad tvirto dangaus skliauto, kuriuo dunda Perkūno ratai, ir Dievo, kaip antdangiškos, virš dangaus skliauto plytinčios šviesos, vaizdiniai yra du skirtingi „dangaus“ sampratos aspektai, neseniai yra aiškinęs Dainius Razauskas. Pasitelkdamas tautosakos duomenis apie žvaigždes kaip dangaus skliauto skylutes, žaibą kaip trumpam įtrūkusį dangaus skliautą ir apie susijusį prasivėrusio dangaus vaizdinį, pranešime „Dangus ir Dievas“ jis parodo, kad Dievo šviesą skleidžia ne pats dangus, ne dangaus skliautas, bet virš dangaus skliauto esantis Dievas, virš kieto dangaus kiaučio plytinti šviesos erdvė, kurią ir įsamenina Dievo įvaizdis¹¹.

Dėmesio knygoje pritrūko taip pat skirtumo tarp dienos dangaus ir žvaigždėto nakties dangaus mitikai. Nors susijusiems Saulės ir Mėnulio mitiniams vaizdiniais skirti ištisi knygos skyriai: „Saulė: vaizdinys ir jo kilmė“ (p. 49–123) ir „Dievaitis Mėnulis“ (p. 125–167), juose tik glaustai apžvelgta tautosakos bei rašytinių šaltinių medžiaga apie šiuos dangaus šviesulius ir apibendrintos turimos žinios. Deja, pro autorės akis vėl praslydo anksčiau skelbti specialiai šiems klausimams skirti mokslo straipsniai¹², o atsi-

.....
11 Dainius Razauskas. „Dangus ir Dievas“, in: *Profesoriaus Norberto Vėliaus skaitymai X: dangus baltų religijoje ir mitologijoje*: (pranešimų santraukos), Vilnius: LLTI, 2017, p. 6–9.

12 Jonas Vaiškūnas. „Birth and Celestial Bodies in Lithuanian and Latvian Tradition“, in: *Astronomy, Cosmology and Landscape: Proceedings of the*

radusios spragos užkaišiotos skubotais, lengvabūdiškais apibendrinimais.

Pabrėžiant Mėnulio ryšį su moterimi, vandenimis, augalija, vaisingumu ir žmogaus gyvenimo periodais, mitinio Mėnulio poveikis lyg ir objektyvizuojamas. Darosi neaišku, apie kokio Mėnulio poveikį – augalijai, žmogaus kūnui ar net lytiniam potraukiui – čia rašoma? Mitinio ar gamtinio? Jei gamtinio, tai tada žengiama tiesiai į pseudomokslo sritį: „Mėnulis – vienas tų dangaus šviesulių, kurio poveikis žmogui – tiek jo fiziniam kūnui, tiek vidinei, emociinei, mentalinei būsenai – buvo aiškiai jaučiamas ir todėl nuo pat seniausių laikų jis išskirtas iš kitų šviesulių dangaus skliaute“ (p. 125); „Tarp augalijos ir Mėnulio yra tiesioginis ryšys: paprastai pastarasis skatina vegetaciją. Kai šviesulys keičiantis fazėms auga, tai ir didžiama augalijos auga ir bręsta“ (p. 156); „Taigi visiškai akivaizdu, kad nuo seno buvo pastebėta augalijos ir paties žmogaus priklausomybė nuo Mėnulio ir jo fazių“ (p. 160); „Mėnulio fazės, jų poveikis fiziniam kūnui ir sielai, ypač *libido*, tai yra lytiniam potraukiui, teikė pagrindą jo glaudžios sąsajos su meilės dalykais sampratai“ (p. 167). Ir t. t.

Aptardama Saulės mitinį vaizdinį, N. Laurinkienė nemažai dėmesio skiria Saulės sukūrimo, pagrobimo ir išvadavimo mitams. Bet ir čia lieka nepastebėta beveik viskas, kas šiuo mažai tirtu klausimu yra nuveikta kitų tyrėjų, prie kokių prieita išvadų, kokios iškeltos hipotezės. Su jomis galima nesutikti, jas galima neigti, bet jų

ignoravimas knygą silpnina. Tarp kitų darbų turiu omenyje ir savo paties ilgametes studijas, skirtas tiek baltiškajam Zodiakui, tiek su juo susijusiam Saulės vadavimo mitui bei jo atspindžiams lietuvių kalendorinių švenčių apeigose¹³.

Knyga baigiama dangiškųjų vestuvių (p. 169–189) ir vaivorykštės mitinių vaizdinių aptarimu (p. 191–226). Apibendrinimui skirta trumpa „Užsklanda: mitinis poetinis dangaus vaizdas“ (p. 227–231). Čia autorė teigia: „Baltų dangaus mitiniai vaizdiniai jungiasi į apibrėžtą sistemą, sudarydami tam tikrus jos metmenis“ (p. 231). Bet kaip tik tokių metmenų išryškavimo knygoje ir pristanga.

Puiku, kad į vieną knygą sutelkti visi ligšioliniai pačios autorės atlikti dangaus mitologijos tyrimai, bet gaila, kad nepabandytos užčiuopti trūkstamos grandys tarp aptartųjų mitinių vaizdinių, – gal būtų iškilęs aiškesnis mitinio dangaus paveikslas. Tikėkimės, kad šis darbas taps būtina pakopa kitiems tyrėjams pasilypėti ir pažvelgti į lietuviškąjį dangų iš arčiau.

Sunku įsivaizduoti, kad vienas specialistas neturėtų ką prikišti kito specialisto darbui. Nebūtų kam priekaištauti tik tada, jei toks darbas neatsirastų. O šiuo atveju – darbai akivaizdūs ir iškalbingi. Už juos 2019 metais autorė pelnytai įvertinta nacionaline Jono Basanavičiaus premija. Kas gali, tegu padaro geriau. Kaip tik tai šia recenzija ir norėta pasakyti.

Jonas Vaiškūnas

SEAC 98 Meeting, Dublin, Ireland, September 1998, Leicester: Ocarina Books, 2001, p. 158–166; „Žmogaus ir dangaus šviesulių santykis lietuvių tradicinėje kultūroje“, in: *Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje*: konferencijos medžiaga, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2005, p. 9–20; “The Moon in Lithuanian Folk Tradition”, *Folklore*, 2006, vol. 32, p. 157–184.

13 J. Vaiškūnas. “Did There Exist the Baltic Zodiac?“, in: *Astronomy and Cultural Diversity*, Santa Cruz de Tenerife: Organismo Autónomo de Museos del Cabildo de Tenerife, 2000, p. 319–325; “Some Peripheral Forms of the Mediterranean and Oriental Zodiac Traditions in Heathen Lithuania”, *Archaeologia Baltica*, 2008, vol. 10, p. 86–93; *Skaitant dangaus ženklus: lietuviško Zodiako pėdsakais*: monografija, Vilnius: Dominicus Litanus, 2012.